

AMIT A NARRATÍV PSZICHOLÓGIA A POSZT- MODERNNEK KÖSZÖNHET, S AMI MEGKÜLÖNBÖZTETI ATTÓL*

LÁSZLÓ JÁNOS

MTA Pszichológiai Kutatóintézet és PTE BTK Pszichológiai Intézet
E-mail: laszloj@mtapi.hu

A narratív pszichológiát felületes ismerői legalább kétféle gyanúba szokták keverni. Pszichológusok gyakran tulajdonítják neki a tények posztmodern relativitását, a valóság semmibevétélét, a parttalan konstrukciót, a szövegcentrikusságot. Ezzel szemben – mindenekelőtt bölcsész körökben – felróják neki az értelmezés szabadságának korlátozását, a fogalmak kritikai dekonstrukciójának hiányát, a társadalmi folyamatokra való érzéketlenségét.

A tanulmány azt mutatja be, hogy a megismerés posztmodern, narratív elméletei miként járultak hozzá egy, az elbeszélést középpontba állító pszichológiai irányzat kialakulásához, illetve ez a megközelítés miként vált a manifeszt szöveg latens, pszichológiai jelentéseit empirikus kutatás tárgyává tenni képes tudományos irányzattá.

Kulcsszavak: *narratív pszichológia, posztmodern, empirikus szövegkutatás*

Az, amit narratív pszichológiának nevezünk, lényegében az elmúlt tizenöt év fejleménye. A narratív szemlélet rohamos térhódításának sokszor ismételt üdvtörténete helyett (szándékosan kerülöm a narratívum szót) ez alkalommal inkább a dilemmákról, a fejlődés lehetséges útjairól fogok szólni.

A narratív pszichológiát újdonsága folytán érthető módon a félreértések széles burka veszi körül. A félreértések egyik forrása már az elnevezésből adódik. A narratívum szó oly szorosan összekapcsolódott a posztmodern gondolkodással és a fikcionalitással, hogy a magára valamit is adó természettudományos beállítódású

* Mérei-emlékelőadás a Magyar Pszichológiai Társaság XVIII. Nagygyűlésén. Szeged, 2002. május 31.

pszichológus hajlik arra, hogy a narratív pszichológiát a posztmodern fikciók világába utalja, s gyanakvással tekintsen rá. A másik oldalon ugyanez a helyzet. A narratív szókapcsolat a posztmodern tudományosság híveiben olyan várakozásokat kelt, amelyekhez képest a narratív pszichológia természettudományos empirizmusa, a pszichikus reprezentációk jelenségszintjéhez való ragaszkodása, *horribile dictu*, statisztikai eljárásokkal alátámasztott hipotézisvizsgálatai botránykőnek számítanak, mivel kikezdi az értelmezés és jelentésadás mindenhatóságába vetett hitet.

A világ egységébe, megismerhetőségébe, racionalitásába, az emberiség, s így a tudomány haladásába vetett hitünket a felvilágosodás gondolkodói teljesítményeihez szoktuk kötni. Ezt a hitet vagy világgépet ingatták meg a valóság pluralitását, gondosan lehorgonyozottnak vélt fogalmaink esendőségét, a társadalom uralmi viszonyainak a gondolkodásban játszott perdöntő szerepét hirdető posztmodern elméletek, melyek LYOTARD (1993) szállóigévé vált kifejezésével magát a felvilágosodást is az emberiség lehetséges nagy elbeszélései egyikeként értelmezik.

Az elbeszélés metaforája a posztmodern gondolkodásban két lényeges következményt implikál. *a)* Mivel a narratívum köztudottan fikciós műfaj, aki elbeszélést mond, nem a valóságról tesz igaz vagy hamis kijelentéseket, hanem jelentéseket konstruál és ezeket adott esetben valóságként kezeli. *b)* Mivel a nyelv lehetővé teszi, hogy elvben végtelen számú elbeszélést gondoljunk vagy mondjunk el, vagyis elvben végtelen számú valóságot hozzunk létre, és ezeket nézőpontunktól függően végtelen számú interpretációval lássuk el, a posztmodern filozófiában a valóság relativizálódik és a nyelven belül marad.

A posztmodernizmus hullámán felemelkedett pszichológiai irányzatok is a nyelven találják meg vizsgálódásuk tárgyát, s legalábbis a pszichológia szempontjából tagadják a nyelven kívüli pszichikus valóság létezését. GERGEN (1985) konstrukcionista pszichológiája egyenesen a szubjektum halálát hirdeti, hiszen amit nyelvileg létre lehet hozni, az szerinte maga a pszichológiai valóság, s ehhez képest az egyéni pszichikum vagy a mentális élet epifenomenális, tévesen konstruált kategóriák. Hasonló elveket vall az oxfordi analitikus filozófia, az Austin, Ryle hagyományaiból táplálkozó diskurzuselemzés (HARRÉ, GILLET, 1994; POTTER, WETHERELL, 1987). A diskurzusból, a tevékenységekről szóló beszámolókból (accounts) vett minták – tekintve, hogy mind a tevékenységek, mind a beszámolók társadalmi jellegűek abban az értelemben, hogy társadalmilag megoszthatóak, jelentéstelnek kell lenniük – hordozzák a társadalmi viselkedésszabályozás alapvető struktúráit. Ezeket kell dekonstrukcióval vagy kvalitatív elemzéssel (ami szintén jelentéselemzést jelent) feltárni.

Itt nem részletezem, de némileg más kiindulópontokkal hasonló elvekre támaszkodik a retorikai pszichológia (BILLIG, 1991) vagy a feminista pszichológia (WILKINSON, 1997). Hajlamosak lehetünk a narratív pszichológiát is ebben a sorban elhelyezni (például CROSSLEY, 2000). Ha így gondolkodnánk felőle, akkor némi egyszerűsítéssel azt mondhatnánk, hogy tekintettel arra, hogy az emberi létezmód alapformája az elbeszélés, a különböző társadalmi-kulturális kontextusokban zajló emberi élet szabályozásának legjobb nyelvi kifejezésmódja a narratívum. A narratívum jelentéseinek kibontásával, kvalitatív elemzéssel, megkapjuk az elbeszélést mondó ember pszichológiáját.

Az elbeszélésre a pszichológus tekinthet másként is. Felfoghatja úgy is, mint a társadalomban élő ember evolúciósan kialakult képességét a társadalmi élet létrehozására és működtetésére, beleértve az önszabályozással, azt is mondhatnám, identitással rendelkező egyénként való létezés képességét is.

A narratív pszichológia felé közelítve vegyük szemügyre először filozófia és szaktudomány viszonyát. E tekintetben SEARLE (2000, 157–158) különösen világos megfogalmazást ad: „»Filozófia« és »tudomány« nem olyan világosan elhatárolható tárgykört neveznek meg, ahogy például a »gazdaságtörténet«, a »kémia« és a »romantikus filológia« világosan meghatározható és elhatárolható tárgykörökre vonatkoznak, mivel – legalábbis alapjában véve – mind a filozófia, mind a tudomány univerzálisak tárgykörükben. Mindkettő az ismeretre és a megértésre irányul. Ha az ismeret szisztematikussá válik, és különösen, ha a szisztematikus ismeret olyan bizonyossá válik, hogy a bizonyítékok és a meggyőződésünk alapján a tudásunk több pusztá vélekedésnél, akkor az adott ismerethalmazt hajlamosak vagyunk inkább »tudomány«-nak, mint »filozófiá«-nak nevezni. A filozófus döntően azokkal a kérdésekkel foglalkozik, melyekre nem tudunk a tudományra jellemző szisztematikus módon választ adni, és a filozófia eredményei közül nem egy abból az erőfeszítésből adódik, hogy bizonyos kérdéseket addig vizsgál, amíg azok tudományos kérdésekké nem válhatnak.”

A tudományos lélektan filozófiai gyökerei jól ismertek, ezért ehelyütt sürgősen megemlíkezni Weber, Fechner, a würtzburgiak vagy Wundt pszichológiájának („kísérletes ismeretelméletének”) kapcsolatáról a tudatfilozófiával, a viselkedés-lélektan és a pragmatizmus vagy az alaklélektan és a fenomenológia viszonyáról. Amiről érdemes viszont szólni, az a posztmodern gondolkodás és a pszichoanalízis kapcsolata. E kapcsolatot Freud természettudományos törekvései ellenére magától értetődőnek szokták tartani, nemcsak a közös bölcső, a tizenkilencedik század fordulójának monarchiabeli szellemi légköre, hanem a tudattalan irracionális világának a tudomány sáncai mögé történő beemelése, és, mindenképp, a pszichoanalízis „elbeszélést (a beteg történetét) elbeszéléssel (a terapeuta interpretációjával) értelmező” jellege miatt. Ha jól meggondoljuk, a pszichoanalízis kettős értelemben is elbeszélő vagy narratív: a manifeszt álmok vagy élettörténeti elemek azáltal nyernek jelentést, hogy egy másik drámára, az ösztön én, az én és a felettes én közötti latens küzdelemre vetítve értelmezik őket. Ezért azután a pszichoanalízis a posztmodern gondolkodók kedvelt hivatkozási terepe lett. Maga Freud közömbös volt az empirikus igazolással szemben, azt irrelevánsnak tartotta. Ugyanakkor a pszichoanalitikus elméletben találunk példákat arra is, hogy a posztmodern metaelméletek fogalmi elemzései szaktudományos problémafeltevés tárgyává váljanak, vagyis a pszichoanalitikus koncepciók tudományos alátámasztást kapjanak.

Amikor például RICOEUR (2001) az ember önazonosságának ősi filozófiai kérdésével birkózik és a narratív funkcióra támaszkodva elveti az én esszencialista felfogásait (vagyis azokat a nézeteket, hogy a személyiségnek van egy változtathatlan konstitutív összetevője), az azonosság fogalmának szemantikai kétértelműségéből indul ki, amit a latin *idem* és *ipse* kifejezések kettőssége jelez. Az *idem* az azonos, a tökéletesen hasonló, az ugyanaz szinonimája, ami implikálja az időbeli

változatlanságot. Az *ipse* az „őmagaság”, az „önmaga” fogalmához kötődik, ami viszont semmiféle változatlanságot vagy állandóságot nem feltételez. A pszichológia szaktudományos elemzési szintjén ez az eredendően filozófiai kérdés egyfelől a szociálpszichológiai gyökerű szociális identitás elméletben (TAJFEL, 1981), másfelől a pszichoanalitikus indíttatású személyes identitás elméletben (ERIKSON, 1968) fogalmazódik meg. Amíg a szociális identitás elmélete (és újabb változatai, így Breakwell identitásfolyamat elmélete vagy Turner szelf-percepció elmélete) az én azonosságát és változásait a kategoriális azonosulások mentén elemzi, a személyes identitás elmélete az élettörténetből indul ki. Jóllehet a két identitáselmélet sajátos dualizmust képvisel, azt a benyomást keltve, mintha lenne egy szociális, illetve személyes énünk, illetve e kétféle énhez eltérő lelki folyamatok (kategoriális azonosulás, illetve az élettörténet átélése) révén jutnánk el, mind a szociális, mind a személyes identitás elmélete az én cselekvőképessége, működőképessége szempontjából (vagyis funkcionális, nem pedig egzisztenciális vagy ontológiai szempontból) vizsgálja az identitást. Milyen kategóriákkal vagy csoportokkal kell azonosulnom, hogy énem pozitív érzését, folytonosságát, értékességét fenntartsam, illetve milyen élettörténetet kell „összeraknom” – vagy K. J. GERGEN és M. M. GERGEN (2002) szerint „magamra öltennem” –, hogy annak ne csupán kognitív koherenciája, a külvilág számára kommunikálható és elfogadható tartalma legyen, hanem egyszersmind olyan identitást is biztosítson, amivel együtt tudok élni, ami belső állapotaimat és életvezetésemet egyensúlyban tartja.

Ricoeur az élettörténeti elbeszélés, a narratívum azonosságára építi az elbeszélőt, vagyis az én azonosságát. Az én saját történetét mondva, saját cselekményét szöve, illetve mások fiktív vagy valóságos történeteivel azonosulva alkotja meg, és alkotja újra önmagát (RICOEUR, 2001). Az én önmagával való azonosságát, egyszersmind a másokkal való azonosulás, illetve az újjáalakulás és változás lehetőségét a narratívum hordozza. Ricoeur értelmezésében a pszichoanalitikus pszichoterápia hatásmechanizmusa olyan élettörténet dialogikus kimunkálása a terapeuta és a beteg közös értelmező munkája révén, amely helyreállítja a beteg élettörténetének sérült koherenciáját (RICOEUR, 1965). Ezt az álláspontot képviseli SCHAEFER (1980) vagy SPENCE (1982), a hazai pszichoanalitikus szakirodalomban pedig SZUMMER (1992). A narratív elv alkalmazása az én konstrukciójára és identitására, és ennek az elvnek az áttemelése a pszichoterápia világába azonban a pszichológia síkján nem szükséges, hogy meggátolja azt, hogy a narratív énről mint pszichológiai tulajdonságokkal rendelkező entitásról vagy mint szubjektumról a pszichológia nyelvén beszéljünk. Más szavakkal, nem szükséges visszatérnünk egy esszencialista énfelfogáshoz, hogy az én fejlődésére, struktúráira, állapotaira vagy funkcióira vonatkozó feltevéseket és modelleket alkossunk, és e modelleket tapasztalatiag ellenőrizzük. Az emberről emberre, helyzetről helyzetre változó nyelvi (narratív) konstrukció elve nem feltétlenül kell hogy elvezessen egyetlen univerzalitás, az interpretáció univerzalitásának elfogadásához, legkevésbé pedig ahhoz az állásponthoz, hogy bármilyen intuíció vagy interpretáció helytálló, ha kellően koherens és valamilyen értelemben működik, például segít a betegnek. A pszichológiára vetítve ez lenne a posztmodern tudományfelfogás szélsőséges érvényesítése, a mindent magába olvasztó általános interpretáló társadalomtudományba történő

besorolás, a tudományosság FEYERABEND (1997) kritériumainak megfelelő megszüntetése, azt a benyomást keltve, mintha a posztmodern filozófia által megoldani vélt problémáknak nem lenne szaktudományos folytatása.

A gyakorlati terápiában ez sokszor úgy jelentkezik, mintha a betegnek lenne egy biológiai teste, ami a tüneteket produkálja, s ami biokémiai eszközökkel oksági hatások révén befolyásolható, s ettől függetlenül lenne egy lelke, ami a tünetekben fejeződik ki, s ami, szubjektív jelentésekről lévén szó, csak önmagán belül értelmezhető. Maga az értelmezés, a jelentésadás fejt ki gyógyító hatást, de sem a lelki működés és a tünetek, sem a terápiás befolyás és a tünetek alakulása között oksági összefüggés nem tárható fel. Empirikus általánosításra nincs szükség és lehetőség, legfeljebb esetek sora létezik, vélt vagy valós ismétlődésekkel, rejtélyes utakon megosztható tapasztalatokkal.

A narratív pszichológia, amikor elfogadja a narratív konstrukció elvét, ezt az elvet éppenséggel nem arra használja, hogy a szubjektív, pszichikus jelenségsíkot kiküszöbölje vagy „becsomagolja” az értelmezés nyelvi világába. Nemcsak azt vallja, hogy a világ és az én jelentései valóban szociálisan konstruáltak, de azt is, hogy a konstrukció legfontosabb eszköze és folyamata – Ricoeur által feltárt alapvető elve – a narrativitás, ami nemcsak generálja, de korlátozza is a konstrukciót. A korlátozás legalább három síkon jelentkezik: 1. Strukturálisan, amit legegyszerűbben úgy szemléltethetünk, hogy a történetnek van eleje, közepe és vége. 2. Funkcionálisan, amit ismét csak egyszerűen úgy lehet szemléltetni, hogy gazdaságos jelentésrendezettséget képvisel, végül 3. Tartalmasan, vagyis az elbeszélésnek szociálisan megoszthatónak kell lenni. Az elbeszélés, mint az ember alapvető élmény és létezőmódja – antropológiai sajátossága – már a nyelv vagy a történet megjelenése előtt létezik, és meghatározó szerepet játszik az emberi gondolkodás, személyiség és kultúra kialakulásában. Az elbeszélő mód nem fikciókat gyárt, amikor jelentést ad, hanem valóságot teremt. Ezt a felismerést a narratív pszichológia egy, a társadalmában, illetve kultúrájában élni és működni képes ember pszichikus valóságának feltárására alkalmazza, vagyis annak megismerésére, hogy miként jön létre, milyen formákat ölt és hogyan funkcionál vagy diszfunkcionál ez a valóság.

Az elbeszélés természetesen lehetővé teszi fiktív világok létrehozását is, amelyek, mint az irodalom is, csak közvetve, áttételesen vonatkoznak az emberi valóságra. Ugyanakkor az elbeszélő, illetve az elbeszélés befogadója – a szereplők világán keresztül, a Ricoeur által elemzett kettős olvasás, megfigyelés és introspekció, révén, ami szerint az olvasó a szereplő lelkiállapotát és a saját lelkiállapotát egyszerre olvassa – önmaga és a valóság megismerésének, adott esetben, saját élettörténetükbe építve a pszichikus valóság megteremtésének eszközeként használhatja az elbeszélést. E területen is, mint ahogy mindenütt az életben, az egyes esetek végtelen változatosságával találkozhatunk, ahogy az irodalmi művekben is végtelen változatosságot tapasztalunk.

Az irodalom lélekelemző munkájára jelentős pszichológusok is felfigyeltek. Az elismerés hangjába azonban nemegyszer a tudományos lélektan bírálata vegyül. Dewey például a következőket írja: „A regény- és drámaíró az emberi magatartásnak sokkal éleslátóbb, egyszersmind érdekesítőbb kommentátora, mint a sematizáló pszichológus. A művész érzékelhetővé teszi az egyedi válaszokat, s ezzel az új

helyzetekben kibontakozó emberi természet valamely újszerű mozzanatát mutatja be. Láthatóvá és drámaivá téve a történet, életszerű aktualitásokra világít rá. A természettudomány sematizátora minden egyes aktust csupán valamilyen régi elv egy újabb mintájaként vagy pedig egy eleve adott készlet elemeiből származtatott mechanikus kombinációként kezel” (DEWEY, 1934/1958; idézi SARBIN, 2001, 65).

De valóban szükséges-e, hogy a lélekelemző munka az irodalmi elbeszélésekre korlátozódjon. Vajon a tudományos absztrakció és a tudományos módszerek valóban elszűrítik-e az ember lelki életét? Az alábbi, történetesen Ricoeur-tól vett idézet részben válaszol ezekre a kérdésekre.

„Egy színházi darab vagy egy regény szereplője jól példázza a psziché megfigyelés és introspekció útján zajló kettős olvasásának egyenrangúságát – épp e kettős olvasás révén járul hozzá pszichikai predikátumaink készletének bővítéséhez: honnan ismertük meg a féltékenység rejtett ösvényeit, a gyűlölet fortélyait és a vágy különböző fajtáit, ha nem a költői művek által teremtett személyektől... Pszichénk kincseinek jelentős hányadát a narrátorok és szereplők kitalálói által elvégzett lélekelemző munkának köszönhetjük” (RICOEUR, 2001, 21).

Az irodalom lélekelemző és léleképítő munkájáról szólva Ricoeur kétségkívül tipizál, a „féltékenység rejtett ösvényei”-ről vagy a „vágy különböző fajtái”-ről beszél. Mi szól az ellen, hogy a szereplőkhöz kapcsolt lelkiállapotokat az elbeszélésekben tudományos eszközökkel is megvizsgáljuk? A tudományra, így a pszichológiára jellemző generalizációs igény bizonyára nem. MOSCOVICI (1986) szerint minden elbeszélés, regény vagy színmű tartalmazza a szerző megfigyeléseit az emberek típusairól, a fontos társas eseményekről, egy korszak gondolkodási mintáiról. Minden ilyen „megfigyelési jegyzőkönyv” tartalmaz egy pszichológia- és társadalomelméletet, amit az író nem fejt ki, viszont kiindulópontként szolgálhat ahhoz, hogy racionális eszközökkel kibontsák. Az író elmélete és a tudós elmélete különböznek egymástól. Kettejük különbözőségét MOSCOVICI (1986, 25) a tartalom és a forma különbségével világítja meg. „A tudós elmélete egy olyan *forma*, amiben a tényeket a lehető legáltalánosabb rendbe helyezik el. Ezzel szemben az író elmélete *tartalom*, maga az anyag, amiből az író szereplőit és helyzetét felépíti, hogy olyan sajátos rendben állítsa elének őket, amiről azt mondhatjuk: »igen, ez Balzac vagy Stendhal, Hemingway vagy Dickens világa«. Miközben a tudós arra törekszik, hogy az író elméletét racionális eszközökkel a lehető legnagyobb mértékben általánosítsa, gyakran olyan kérdésekbe ütközhet, amelyekkel a tudománynak korábban még nem volt dolga.” Nem arról van tehát szó, hogy létező pszichológiai elméleteket „fedezünk fel” és írunk le az írók munkáiban, például Dreiser burkolt személyiségelméletét (ROSENBERG, JONES, 1972) vagy a Jane Austin *Büszkeség és balítélet* című regényében a szereplők csoportszerűségét (ZÖLD, 1988), hanem azoknak a szerzői elméleteknek a kibontásáról, amelyek a cselekményt mozgató pszichológiai erők játéka vonatkoznak. Ebben az értelemben az irodalom kétségkívül a pszichológia tudománya előtt jár, hiszen, ahogy VIGOTSZKIJ (1968) írja, az érzelmek társadalomtechnikájaként a racionalitás számára nem elérhető folyamatokat is artikulálni képes.

A pszichológia napjainkig két utat járt be. A pozitivista pszichológia az érzelmeket dekontextualizált vizsgálati tárgyá tette, kiemelve őket az élettörténet és

a társas helyzet, egyszóval az identitás összefüggéséből. Ez a fajta pszichológia a „nagy” emberi érzésekkel valóban nem sokat tud kezdeni. Amilyen nyilvánvaló, hogy a megismerés és az érzelmi állapotok kapcsolata akár laboratóriumi körülmények között is tanulmányozható (lásd FORGÁCS, 2002), hiszen itt hangulatokról, kis intenzitású érzelmekről van szó, annyira furcsán hatna, ha valaki az identitás és az érzelmek viszonyát kezdené tanulmányozni, mivel az identitás vonatkozású érzelmek és érzések (biztonság, szorongás, önbizalom stb.) az identitás szerves részei, arról sem fogalmilag, sem empirikusan nem leválaszthatók.

A pozitívista pszichológiával szemben a pszichoanalízis az irodalom emberi drámáit az ösztönök drámájára fordította le, a legkézenfekvőbb példa erre az Ödipusz-komplexus, ahol az emberi állapotok egy hipotetikus ösztönfejlődés állapotainak felelnek meg, mintegy azok illusztrációi. Mint korábban már utaltam rá, a fő gondot itt az jelenti, hogy míg a pszichoanalízis klasszikusainál egy empirikusan nem megragadható, ám nagyon hatékony hidraulikai-topológiai metafora közvetít a biológiai szint és a szocio-kulturális szint között, addig számos modern vagy posztmodern szerző a pszichoanalízis hermeneutikai aspektusát hangsúlyozza, és az empirikus általánosítások lehetőségét ugyancsak elvetve a természeti és társadalmi kötöttségeitől elszakított jelentésekből építi fel az ént.

Vajon szükségszerű-e az, hogy a pszichológiában vagy lemondjunk a jelentésekről, vagy abszolutizáljuk őket?

A narratív pszichológia bizonyos értelemben a jelentés körül forog. De semmiképpen sem abban az értelemben, ahogyan a kulturális antropológia azt igyekszik feltárni, hogy például mit ért egy *bororo* azon, hogy „arapapagáj vagyok” vagy abban az értelemben, ahogyan a pszichoanalízis számára értelmezendő probléma az a kijelentés, hogy „konfliktusba kerülök a tekintélyekkel”. Az előbbi értelmezésében GEERTZ (2001, 113–114) kimutatja, hogy más az értelme a vallási szemlélet, illetve más a józan ész „véges jelentéstartományainak” kontextusában. Érdekes őt részletesen idézni: „A vallási szemléletben a *bororo* »valóban« egy »arapapagáj«, és a megfelelő rituális kontextusban akár »párosodhat« is más »arapapagájokkal« – olyan metafizikai példányokkal, mint ő maga, nem pedig olyanokkal, amelyek az igazi fák között a maguk testiségében repkednek. A köznapi szemlélet számára arapapagájnak lenni pedig – feltételezésem szerint – azt jelenti, hogy valaki olyan törzshöz tartozik, amely az arapapagájt tekinti totemjének. Ennek az odatartozásnak erkölcsi és gyakorlati következményei vannak, mivel itt a valóságos világnak a vallásos szemlélet által feltárt alapvető természetéről van szó. Egy ember, aki egy normális beszélgetés során azt mondja, ő arapapagáj, ezzel ugyanazt mondja, amit a mítosz és rítus is kinyilvánít, azazhogy őt áthatja az arapapagájság, és ennek a vallásos ténynek bizonyos társadalmi velejárói is vannak – nekünk arapapagájoknak össze kell tartani, nem szabad egymás között házasodnunk, nem szabad megennünk az e világi arapapagájokat, és így tovább, mert ha ezeket nem tartjuk be, akkor az egész univerzum természete ellen cselekszünk.” A kulturális antropológiai értelmezés fókuszában tehát, még ha viselkedéses következményekre vonatkozik is, egy jelenség, például hogy egy *bororo* arapapagájnak nyilvánítja önmagát, szimbolikus aspektusa, a különböző valóságtartományokban elfoglalt helye áll.

A „konfliktusba kerülök a tekintélyekkel” típusú megnyilatkozás szokásos psi-

choanalitikus értelmezése nem a „társadalmi velejárókra” vagy a viselkedéses következményekre, vagy akár egy aktuális belső állapotra, a frusztrációra vagy haragra vonatkozik, hanem egy feltételezett ösztönfejlődés meghatározott állapotára, arra, hogy a személy nem oldotta meg ödipális konfliktusát.

A narratív pszichológia a jelentést reprezentációnak, pszichikus reprezentációnak fogja fel, ámde nem a kognitív pszichológia információfeldolgozási metaforája értelmében, hanem intrapszichés és interszubjektív összefüggéseiben. Amikor az elbeszélésben az eseményeket történetté formáljuk, egyúttal értelmet is adunk a cselekvéseknek. Hasonlóan ahhoz, ahogy korunk nagy történelemszvitájának tanulságaként BRUNER (2001, 56) megfogalmazza: „Kiegészítjük az *annalesek* kemény adatait, *krónikákká* alakítjuk azokat, majd végül *történelemmé*” – hiszen a történelem az, aminek értelme van. Ez az a jelentés vagy értelem, amiről korábban mint pszichés valóságról beszéltünk. Ugyanakkor ez a jelentés a pszichés valóságnak csak egyik síkja, ahogy Bruner nevezi: „*a cselekvés mezeje*”, amit a cselekvő, a szándék, a cél, a szituáció, az eszköz vagyis a cselekvés argumentumai szerveznek. Az elbeszélésben, *minden* elbeszélésben azonban ott van a „*tudatosság mezeje*” is, mindaz, amit az elbeszélés szereplői tudnak, gondolnak és éreznek, illetve *nem tudnak, nem gondolnak vagy nem éreznek* (kiemelés tőlem, L. J.). A narratív pszichológiában a narratívum mindkét síkja „játszik”. Egyrészt, a cselekvés síkján megmutatja azt a racionalitást, amiben az elbeszélő él, másrészt, ettől elválaszthatatlanul, megmutatja azt az „irracionalitást” is ami ugyancsak része az életének. A narratív pszichológia a kettőt együtt, egymásra vonatkoztatva kísérel meg racionális, tudományos reflexió tárgyává tenni.

Mi az az empirikus anyag és mi az az elméleti modell tehát, amivel a narratív pszichológia dolgozik? A kérdés első felére könnyebb válaszolni. A narratív pszichológia mind feltáró, mind hipotézisvizsgáló eljárásaiban az elbeszélések tartalmi és szerkezeti jellemzőit elemzi. Az elméleti modellek már nem ilyen egyértelműek. Ha elfogadjuk, hogy az elbeszélés pszichikus valóságkonstrukciónk alapvető elve, akkor ezt az elvet, mint magyarázó modellt, felhasználhatjuk olyan „hagyományos” lelki jelenségek értelmezésében, mint az emlékezeti torzítások (NEISSER, 1982) vagy akár az emlékezeti sémaképzés (BARTLETT, 1985). Ugyanakkor az elbeszélésekben „in vivo” benne rejlenek a személyek és csoportok indulati életére, a családjukban, csoportjukban élő emberek pszichés fejlődésére és állapotaira vonatkozó tartalmak, melyek akár a létező, akár az újonnan létrejövő pszichológiai elméletek feltevésével összevethetők.

Ezek a műveletek természetesen nem nélkülözhetik a kreativitást. Hadd említsem itt csupán MÉREI FERENC (1984) utalásfogalmát, amellyel Mérei egy olyan, korábban nem ismert jelentés- vagy tartalomfajtát ismert fel és írt le, ami a társas életben a csoportok kohéziója, hagyományképzésük megértése szempontjából rendkívül lényegesnek bizonyult.

Befejezésül, mint minden tudományos elmélet esetében elvárható, a narratív pszichológia módszertanáról is szólni kell. A posztmodern gondolkodás társadalomtudományi következményeként az empirikus társadalomtudományok széles körében alakult ki a kvalitatív elemzés divatja, ami lényegében a tapasztalati adatoknak egy elmélet keretében történő értelmezését jelenti – akár induktív, akár

deduktív eljárás révén. A narratív pszichológia szövegekkel, elbeszélésekkel dolgozik, amelyek személyes dokumentumokból, interjúkból vagy akár a művészetekből, így az irodalomból, filmművészetből vagy képzőművészetből, hivatás szerzőktől származhatnak. A kvalitatív tartalomelemzés egy szövegelemnek valamilyen jelentést, a pszichológiában általában valamilyen pszichológiai jelentést tulajdonít. A narratív pszichológiai tartalomelemzés egyik lényeges újítása, amint az EHMANN BEA (2002) könyvében olvasható, hogy a pszichológiai tartalommal azonosított szövegelemet a pszichológia változó megjelenéseként értelmezi, és a gyakoriság alapján azonosítást kvantifikálja azt. A másik lényeges újítás az elbeszéléses szerveződés és a pszichikus szerveződés közötti korrespondenciák felismeréséből adódik, vagyis abból, hogy az énelbeszélések narratív tulajdonságai, például a szereplők funkciói, az időviszonyok vagy a történetben használt perspektívák az énreprezentációk tulajdonságairól és állapotairól, a világról szóló elbeszélések pedig a szociális reprezentációk pszichológiai tulajdonságairól „vallanak”. Ezért azután a narratív pszichológiai tartalomelemzés a szöveg szintjén elsősorban azokat a manifeszt szövegelemeket igyekszik azonosítani, amelyek az elbeszélőmód alkalmazása révén vannak jelen. Ezeknek a szövegsajátosságoknak, például az időviszonyoknak további előnye, hogy többé-kevésbé egzakt módon azonosíthatók (LÁSZLÓ és munkatársai, 2000). Ugyanakkor a narratív pszichológiai tartalomelemzéssel nyert kvantitatív adatok, vagyis a pszichológiai változó mért értékei, bármennyire is a pszichológiai változók, és a narratív változók elméleti összekapcsolásából levezetett változókról van szó, csak felszíni validitással rendelkeznek. Az eredmények külső érvényességét kontrollcsoportok alkalmazása, illetve más pszichológiai vizsgálóeszközökkel nyert eredményekkel való összevetés biztosíthatja (vö. EHMANN, 2002).

Összefoglalva az elmondottakat, a narratív pszichológia a narratív konstrukció posztmodern gondolatát visszavezeti a pszichikus reprezentáció és a szöveg materiális világába. Jelentést tulajdonít ugyan a szövegelemeknek, ám ez a jelentés a pszichikum evolúciójára és működésére vonatkozó elméletre vetített pszichológiai jelentés, ami nemcsak tartalomelemzéssel, de más eljárásokkal is ellenőrizhető. Végül a narratív pszichológia mint tudományos megismerési mód, rendszerezett adatgyűjtésre és eredményeinek ellenőrizhető általánosítására törekszik. Ez az attitűd a lelkileg sérült emberekkel folytatott klinikai munka szempontjából különösen kívánatos lehet, hiszen lehetővé teszi, hogy mind a beteget, mind a terápia célját és hatásmechanizmusait jobban megértsük.

IRODALOM

- BARTLETT, F. C. (1985) *Az emlékezés*. Gondolat Kiadó, Budapest
- BILLIG, M. (1991) *Ideology and opinions*. Sage, London
- BRUNER, J. (2001) A gondolkodás két formája. In László J., Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* 27–58. Kijárat Kiadó, Budapest
- BRUNER, J., LUCARIELLO, J. (1989) A világ narratív újrateremtése a monológban. In László J., Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* 131–156. Kijárat Kiadó, Budapest

- CROSSLEY, M. L. (2000) *Introducing narrative psychology: Self, trauma and the construction of meaning*. Open University Press, Milton Keynes
- DEVÉY, J. (1934/1958) *Art as experience*. Capricorn Books, New York
- EHMANN, B. (2002) *A szöveg mélyén. Pszichológiai tartalomelemzés*. Új Mandátum, Budapest
- ERIKSON, E. H. (1968) *Identity: Youth and Crisis*. Norton, New York
- FEYERABEND, P. K. (1997) *Against Method*. Verso, London–New York
- FORGÁCS, J. (2002) *Érzelem és gondolkodás. Az érzelem szociálpszichológiája*. Kairosz Kiadó, Budapest
- GEERTZ, C. (2001) *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Budapest
- GERGEN, K. J. (1985) The social constructionist movement in modern psychology. *American Psychologist*, 39, 226–275.
- GERGEN, K. J., GERGEN, M. M. (2001) A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In László J., Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* 77–120. Kijárat Kiadó, Budapest
- HARRÉ, R., Gillett, G. (1994) *The Discursive Mind*. Sage, London
- LÁSZLÓ, J., EHMANN, B., PÉLEY, B., PÓLYA, T. (2000) A narratív pszichológiai tartalomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, 4, 367–390.
- LYOTARD, J-F. (1993) A posztmodern állapot. In Habermas, J., Lyotard, J-F., Rorty, R. (szerk.) *A posztmodern állapot*. Századvég Kiadó, Budapest
- MÉREI, F. (1984) *Lélektani napló. I. Az utalás lélektana*. Művelődéskutató Intézet, Budapest
- MOSCOVICI, S. (1986) The Dreyfus Affair, Proust and Social Psychology. *Social Research*, 53, 1, 23–56.
- NIESSER, U. (1982) *Memory observed: Remembering in natural contexts*. Freeman, San Francisco
- POTTER, J., WETHERELL, M. (1987) *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behaviour*. Sage, London
- RICOEUR, P. (1965) *De l'interprétation. Essai sur Freud*. Fayard, Paris
- RICOEUR, P. (2001) A narratív azonosság. In László J., Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* 15–26. Kijárat Kiadó, Budapest
- ROSENBERG, S., JONES, R. (1972) A method for investigating and representing a person's implicit theory of personality: Theodor Dreiser's view of people. *Journal of Personality and Social Psychology*, 22, 3, 372–386.
- SARBIN, T. R. (2001) Az elbeszélés mint a lélektan tő-metaforája. In László J., Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* 59–76. Kijárat Kiadó, Budapest
- SCHAEFER (1980) Narration in the psychoanalytic dialogue. *Critical Inquiry*, 7, 29–53.
- SEARLE, J. R. (2000) *Elme, nyelv és társadalom*. Vince Kiadó, Budapest
- SPENCE, D. P. (1982) *Narrative truth and historical truth. Meaning and interpretation in psychoanalysis*. Norton, New York
- SPENCE, D. P. (2001) Az elbeszélő hagyomány. In László J., Thomka B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5.* 121–130. Kijárat Kiadó, Budapest
- SZUMMER Cs. (1992) A régéztől a történézig: egy új paradigma körvonalai a pszichoanalízisben. *Pszichológia*, 12, 2, 173–216.
- TAJFEL, H. (1981) *Human groups and social categories: Studies in social psychology*. Cambridge University Press, Cambridge
- VIGOTSKIJ, L. Sz. (1968) *Művészetpszichológia*. Kossuth Kiadó, Budapest

- WILKINSON, B. (1997) Feminist psychology. In Fox, D., Prilleltenszky, I. (eds) *Critical psychology: An introduction*. 247–265. Sage, London
- ZÖLD B. (1988) Csoportszerű kompozíció Jane Austin *Büszkeség és balítélet* című regényében. *Pszichológia*, 8, 4, 541–556.

WHAT NARRATIVE PSYCHOLOGY OWES TO POSTMODERN THINKING AND WHAT DISTINGUISHES IT FROM POSTMODERNISM

LÁSZLÓ, JÁNOS

By cursory glance, narrative psychology seems to be exposed to two kinds of suspicion. Psychologists often blame it with relativization of facts, ignoring reality, unlimited construction, absolutization of discourse. Contrary to this, philologists reject it for limiting the freedom of interpretation, lack of critical deconstruction of concepts, lack of sensitivity to social processes.

The paper outlines how the postmodernist epistemological meta-theories contributed to the development of psychological theory, which focuses on the narrative, and how this approach became scientific by researching empirically the relation between the manifest narrative and its psychological meanings.

Key words: *narrative psychology, postmodernism, empirical research of narratives*